

УДК 7.06.

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/88-1-20>**Володимир ЗАБОЦЬКИЙ,**

orcid.org/0000-0002-7575-4451

аспірант

Інституту практичної культурології та арт-менеджменту

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

(Київ, Україна) dme2122.fzabotskyi@dakkkim.edu.ua

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ І ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У статті здійснено огляд стану матеріально-технічного і правового забезпечення експертизи культурних цінностей у музейних закладах державної та комунальної форм власності в Україні, а також порівняльний аналіз із зарубіжним досвідом, на основі яких автором розроблено низку рекомендацій щодо вдосконалення експертних послуг. Спираючись на загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення і систематизації, а також на низку спеціальних методів (порівняльний, системний, нормативно-правовий), виявлено ряд проблем, які виникають у сфері послуг з експертизи культурних цінностей у музейних закладах України та окремих зарубіжних країн. Спільним знаменником для вітчизняних та іноземних культурних інституцій є брак фінансування і необхідного обладнання, ризики конфлікту інтересів та юридичної відповідальності у разі помилкової атрибуції або вартісної оцінки творів мистецтва, наданих громадянами на експертизу. У зв'язку з наведеними проблемами музеї низки європейських країн, США та Канади відмовляються від надання експертних висновків для потреб громадян, обмежуючись лише усними консультаціями, які не мають юридичної сили і не тягнуть за собою відповідальність інституції. Проте згідно українського законодавства, яке регулює державну експертизу культурних цінностей, саме державні і комунальні музеї мають виняткове право на її проведення, що суперечить положенням окремих правових актів і створює потенційний ризик конфлікту інтересів. З огляду на чинні законодавчі норми, брак фахівців і недостатньо розвинену приватну експертну інфраструктуру в Україні на даному етапі вбачається неможливою заборона або відмова музейних закладів надавати експертні висновки на запит приватних осіб та бізнесу. Зважаючи на поточний стан розвитку вітчизняної мистецтвознавчої експертизи культурних цінностей, вбачається за доцільне оптимізувати поточну практику у цій галузі шляхом внесення змін до низки законодавчих актів, розробки галузевих стандартів і кваліфікаційних вимог, запровадження атестації і сертифікації експертів-мистецтвознавців.

Ключові слова: мистецтвознавча експертиза, атрибуція, мистецтво, культурні цінності, музей, арт-ринок.

Volodymyr ZABOTSKYI,

orcid.org/0000-0002-7575-4451

Postgraduate student

Institute of Practical Cultural Studies and Art Management

of National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) dme2122.fzabotskyi@dakkkim.edu.ua

TECHNICAL AND REGULATORY SUPPORT FOR ART EXPERTISE

The article provides an overview of the state of material, technical and legal support for the examination of cultural property in state and municipal museum institutions in Ukraine, as well as a comparative analysis with foreign experience, on the basis of which the author has developed a number of recommendations for improving museum expertise services. Relying on general scientific methods of analysis, synthesis, generalization and systematization, as well as a number of special methods (comparative, systemic, regulatory and legal), the author has identified problems arising in the museum expertise of cultural property in Ukraine and some foreign countries. The common problems in domestic and foreign cultural institutions are the lack of funding and necessary equipment, the risks of conflict of interest, and legal liability in the event of erroneous attribution or valuation of works of art submitted by citizens for examination. Due to these problems, museums in a number of European countries, the United States, and Canada refuse to provide expert certificates for the needs of citizens, limiting themselves to verbal consultations that are not legally binding and do not entail the institution's responsibility. However, according to Ukrainian legislation governing the state examination of cultural property, it is state and municipal museums that have the exclusive right to conduct it, which contradicts the provisions of certain legal acts and creates a potential risk of conflict of interest. Given the current legislative norms, the lack of specialists, and the underdeveloped private expert infrastructure in Ukraine, at this stage it seems impossible to prohibit or refuse museum institutions from providing expert opinions at the request of private individuals and businesses. Considering the current state of development in the national art historical examination of

cultural property, the author considers it expedient to optimize current practice in this area by amending a number of legislative acts, developing branch standards and qualification requirements, introducing attestation and certification for art authenticators.

Key words: art expertise, authentication, art, cultural property, museum, art market.

Постановка теми. В умовах розвитку арт-ринку спостерігається дедалі більший попит на послуги експертів-мистецтвознавців: питання особливо гостро стоїть у країнах з найбільшими обсягами продажів (США, Сполучене Королівство, Франція, Німеччина), проте є актуальним і для значно меншого за обсягом українського ринку образотворчого мистецтва. Мистецтвознавча експертиза в Україні має низку особливостей порівняно із сучасною світовою практикою: на відміну від багатьох зарубіжних закладів вітчизняні музеї державної та комунальної форм власності мають виняткове право на проведення державної експертизи культурних цінностей, необхідної для вивезення творів мистецтва за кордон громадянами та юридичними особами. Крім того, музеї в Україні здійснюють і так звані комерційні експертизи для внутрішніх потреб місцевого арт-ринку (колекціонерів, арт-дилерів, аукціонів), на завжди маючи необхідне для цього матеріальне, інформаційне, кадрове забезпечення. З метою вдосконалення експертизи культурних цінностей її правове регулювання та матеріально-технічна база потребують вивчення і внесення змін з урахуванням і світового досвіду, і стану розвитку місцевої експертної інфраструктури.

Аналіз досліджень. Актуальними проблемами мистецтвознавчої експертизи у працях низки сучасних науковців є питання підготовки кадрів, вдосконалення нормативно-правової бази, інтеграція міжнародного досвіду. У статті О. О. Дібікова, присвяченій проблемам судової мистецтвознавчої експертизи, відзначається, що у даній галузі досі спостерігаються прогалини у методологічному та нормативному забезпеченні (Дібіков, 2024). В. В. Карпов вказує на те, що попри велику кількість державних установ, які здійснюють експертизу культурних цінностей, на законодавчому рівні чітко не окреслено освітні і кваліфікаційні вимоги до уповноважених фахівців (Карпов, 2019). У статті С. В. Іванова та О. Б. Циганок піднімається проблема гальмування розвитку мистецтвознавчої науки в Україні, оскільки значний масив зарубіжних теоретичних і практичних напрацювань залишається поза увагою (Іванов, 2019). У роботі А. Дмитренко відзначається зростання потреб арт-ринку у якісній експертизі, яке вимагає підготовки кваліфікованих фахівців, готових приймати рішення в умовах

невизначеності (Дмитренко, 2022). Згадані проблеми є актуальними і за кордоном. Дослідниця зі США Б. Мар говорить про спільну для багатьох країн нестачу експертів-мистецтвознавців, які через ризики судових позовів внаслідок помилки схильні відмовлятися від експертизи дорогих предметів мистецтва (Мар, 2021). М. Андраде вказує на відсутність стандартів діяльності і налагодженого міжнародного обміну інформацією (Andrade, 2022).

Мета статті – аналіз стану матеріально-технічного і правового забезпечення експертизи культурних цінностей у музейних закладах України, порівняльний аналіз із зарубіжним досвідом та розробка рекомендацій щодо вдосконалення послуг у даній галузі.

Виклад основного матеріалу. Як і у більшості країн світу, українські музеї, за винятком окремих найбільших установ, не мають обладнання для проведення комплексних експертиз із використанням сучасних методів оптичного і фізико-хімічного аналізу. Брак музейних спроможностей для реставрації і наукової атрибуції власних фондів компенсується шляхом виїзних досліджень Національного науково-дослідного реставраційного центру України, а також зверненням державних і комунальних музейних закладів до послуг приватного сектору. Зокрема до досліджень експонатів з провідних музеїв України неодноразово залучалося приватне Бюро науково-технічної експертизи «АРТ-ЛАБ» (далі – БНТЕ «АРТ-ЛАБ»). Так, у 2019 р. фахівці підприємства спільно із співробітниками Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків провели комплексний аналіз для уточнення атрибуції п'яти творів живопису (Живкова, 2019: 36-37). У 2024 р. згаданий музей залучив БНТЕ «АРТ-ЛАБ» до аналізу творів Вільгельма Котарбінського, під час якого вперше були вивчені властивості ґрунтів, пігментів і полотен, використаних художником (Андріанова, 2024). Бюро також працює з Національним музеєм історії України (Форманюк, 2020) та нещодавно проводило дослідження у Національному музеї Тараса Шевченка (Андріанова, 2024). Напрацювання експертів з приватного сектору потроху заповнюють прогалини у техніко-технологічному аналізі творів образотворчого мистецтва з українських музеїв, оскільки останні мають спроможності здебільшого лише для історико-

документальних і стилістичних досліджень, яких недостатньо на сучасному етапі розвитку мистецтвознавчої науки.

Крім нестачі обладнання українські науковці відзначають брак кадрів та інформаційного забезпечення експертизи культурних цінностей у державних і комунальних закладах, особливо відсутність каталогів, необхідних для ідентифікації предметів, які надаються на експертизу громадянами або надходять до музейних фондів (Ворович, 2019: 65; Дмитренко, 2024: 12). Попри брак ресурсів саме державні і комунальні музеї уповноважені проводити державну експертизу культурних цінностей з метою їхнього вивезення за кордон. Така послуга здебільшого обмежується простою експертизою, яка не потребує комплексних досліджень. Проте музеї в Україні також можуть надавати на запит замовників письмові експертні висновки, необхідні для інших потреб: для подальшого продажу предметів мистецтва, дарування, податкового декларування тощо. За словами окремих українських колекціонерів, їм доводилося бачити помилкові висновки провідних обласних музеїв, але в умовах браку фахівців музейні сертифікати добре котируються на місцевому ринку антикваріату (Глеба, 2020).

Міжнародний досвід свідчить про те, що у США, Канаді, країнах Західної Європи багато музеїв відмовилися від подібної практики і більше не надають експертні висновки громадянами, аби уникнути конфлікту інтересів та судових позовів. Наведемо кілька прикладів: Канадський Королівський Музей Онтаріо повідомляє, що експертиза творів мистецтва для широкої громадськості суперечить національним і міжнародним музейним стандартам, а за усно висловлені кураторські оцінки заклад відповідальності не несе (Royal Ontario Museum); Британський музей також не надає письмових сертифікатів та інших гарантій колекціонерам, продавцям і покупцям творів мистецтва, які можуть отримати усні консультації, однак думка експертів щодо справжності об'єктів не може вважатися остаточною (The British Museum, 2018); Музей Сальвадора Далі у США не розглядає жодні запити щодо експертизи і оцінки, пропонуючи звернутися до Фонду Галі і Сальвадора Далі та фахових оцінювачів (The Dali); Музей Ван Гога надає письмові висновки винятково на запит акредитованих арт-дилерів і аукціонних домів (The Van Gogh Museum). Експертиза і вартісна оцінка творів мистецтва для потреб їхніх власників та продавців за кордоном здійснюється переважно приватним сектором: окремими мистецтвознавцями, фондами і комітетами з автенти-

фікації, консалтинговими фірмами, які можуть на умовах конфіденційності залучати музейних співробітників. Проте в Україні приватна інфраструктура послуг з експертизи культурних цінностей, яка могла б стати повноцінною альтернативою музейній практиці, ще не сформована достатньою мірою.

У галузі вітчизняної державної мистецтвознавчої експертизи існує юридична колізія, яка полягає у протиріччі положень «Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення» (далі – Порядок № 1343) і статті другої Закону України «Про музеї та музейну справу»: згідно останньої музеї можуть здійснювати наукову атрибуцію, експертизу та оцінку лише з метою включення культурних цінностей до Музейного фонду України (Карпов, 2017: 146-147). Отже, Законом «Про музеї та музейну справу» не передбачені експертизи на замовлення сторонніх осіб, хоча прямо й не заборонені. Також у Порядку № 1343 чітко не окреслені компетенції фахівців, уповноважених здійснювати експертизу (Кабінет міністрів України, 2003), що не узгоджується зі ст. 7 Закону України «Про наукову та науково-технічну експертизу», згідно якої проводити різні види експертиз мають право лише фізичні та юридичні особи, які пройшли державну акредитацію (Верховна Рада України, 1995). Таким чином, на відміну від решти видів експертних досліджень, у галузі державної і комерційної експертизи культурних цінностей відсутня система акредитації, що є спільною проблемою для багатьох країн, де будь-хто може вийти на ринок мистецтвознавчих послуг незалежно від рівня кваліфікації. З метою вдосконалення експертизи культурних цінностей і запобігання появи недобросовісних надавачів послуг доцільним є: внесення змін до Порядку № 1343 та Закону України «Про музеї та музейну справу» з метою усунення колізії; встановлення чітких кваліфікаційних вимог та стандартів, які дозволяють музеям і музейним фахівцям здійснювати експертизу культурних цінностей для потреб громадян; запровадження атестації та сертифікації експертів-мистецтвознавців для роботи як у державному, так і приватному секторі.

Висновки. На тлі розвитку арт-ринку і зростання потреби у комплексному науковому дослідженні творів мистецтва постає проблема прогалин у матеріальному, правовому і кадровому забезпеченні мистецтвознавчої експертизи. Значна частина зарубіжних музеїв сьогодні відмовляється від практики надання експертних послуг на запит приватних осіб, проте в Україні

така відмова на сьогоднішньому етапі вбачається неможливою через чинні норми законодавства та недостатній розвиток приватної інфраструктури у галузі дослідження творів образотворчого мистецтва. Окремі приватні дослідні установи в Україні мають можливості для проведення якісного техніко-технологічного аналізу, про що зокрема свідчить досвід БНТЕ «АРТ-ЛАБ», яке допомагає подолати відсутність технічних спроможностей у державних і комунальних музеях.

Водночас у державному та приватному секторах однаковою мірою відсутні чіткі стандарти і система акредитації фахівців, уповноважених проводити експертизу культурних цінностей, що може негативно позначатися на її якості. З метою вдосконалення цих послуг вбачаються необхідними внесення змін до низки правових актів, розробка галузевих стандартів і кваліфікаційних вимог, створення інституту акредитації мистецтвознавців-експертів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріанова О. Б., Біскулова С. О. Технологічні дослідження акварелей Тараса Шевченка періоду навчання у Петербурзькій академії мистецтв. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2024. Вип. 2. С. 8-16.
2. Андріанова О. Б., Біскулова С. О. Технологічні дослідження живописних творів Вільгельма Котарбінського з колекції Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2024. № 2. С. 108-113.
3. Воронич І. Актуальні проблеми державної мистецтвознавчої експертизи в сучасній Україні. *Мистецтвознавство України*. 2019. С. 63-67.
4. Глеба Г. Едуард Димшиц: «Нічого для мене не є аргументом, якщо з'явилися помітні маркери підробки». *Support Your Art*. 2020. 23 квітня. URL: <https://supportyourart.com/conversations/eduard-dymshits>.
5. Дібіков О. О. Судова мистецтвознавча експертиза. *Молодий вчений*. 2024. № 6 (130). С. 25-31.
6. Дмитренко О. Експертиза культурних цінностей у музейній справі та системі мистецького ринку. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*. 2022. Вип. 34. С. 44-49.
7. Дмитренко А. А. Методи експертизи культурних цінностей : методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти спеціальності 027 Музеєзнавство, пам'яткознавство. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2024. 51 с.
8. Дослідження та реставрація пейзажу Опанаса Рокачевського зі збірки Національного музею історії України / Форманюк Т. М. та ін. *Науковий вісник Національного музею історії України*. 2020. № 6. С. 627-632.
9. Живкова О. Г. Атрибуція п'яти творів живопису з колекції Музею Ханенків / Наукова атрибуція творів мистецтва, експертиза та оцінка культурних цінностей. Матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 24-25 жовтня 2019 р. / Ред. В. Г. Чернець, В. В. Карпов та ін. Київ : НАКККиМ, Асоціація мистецтвознавців, експертів, оцінювачів та реставраторів, 2019. С. 36-42.
10. Іванов С. В., Циганок О. Б. Прикладне мистецтвознавство як результат диференціації сучасної науки про мистецтво. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 1. С. 220-226.
11. Карпов В. В. Державна оцінка культурних цінностей: стан та перспективи / Всеукраїнський музейний форум: матеріали науково-практичної конференції. Переяслав-Хмельницький : Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2017. С. 145-148.
12. Карпов В. В. Експертиза творів мистецтва у хронотопі культури: аспекти професійної підготовки фахівців / Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності: Матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (6-7 червня 2019 р., Київ). Кропивницький: Видавництво «Код», 2019. С. 7-21.
13. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-p>.
14. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10 лютого 1995 р. № 51/95-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-vr>.
15. Andrade M. Forensic Analysis of Artworks: More Than a (Complex) Analytical Issue. *Brazilian Journal of Analytical Chemistry*. 2022. № 9. P. 10-12. URL: <https://www.researchgate.net/publication/358011930>.
16. Appraisal and Authentication. *Royal Ontario Museum* : веб-сайт. URL: <https://www.rom.on.ca/collections-research/does-the-museum-appraise-or-authenticate-objects>.
17. Authenticity. *The Van Gogh Museum* : веб-сайт. URL: <https://www.vangoghmuseum.nl/en/about/knowledge-and-research/authenticity>.
18. Authentication, Appraisals & Proposals. *The Dali* : веб-сайт. URL: <https://thedali.org/about-the-museum/center-avant-garde/authentication-appraisals>.
19. Mar B. Experts' Role in Art Authentication. *Students Works 1243. Seton Hall University*. 2021. 27 p. URL: https://scholarship.shu.edu/student_scholarship/1243.
20. Object identification service. 2018. *The British Museum* : веб-сайт. URL: https://www.britishmuseum.org/sites/default/files/2019-10/Object_ID_service_v2018.pdf.

REFERENCES

1. Andrianova O., Biskulova S. (2024). Tekhnolohichni doslidzhennya akvareley Tarasa Shevchenka periodu navchannya u Peterburhskiy akademiyi mystetstv. [Technological studies of Taras Shevchenko's watercolors from the period of his studies

at the St. Petersburg Academy of Arts] Ukrayinskyy mystetstvoznachchyy dyskurs. - Ukrainian art history discourse, 2, 8-16. [in Ukrainian].

2. Andrianova O., Biskulova S. (2024). Tekhnolohichni doslidzhennya zhyvopysnykh tvoriv Vilhelma Kotarbinskoho z kolektsiyi Natsional'noho muzeyu mystetstv imeni Bohdana ta Varvary Khanenkiv [Technological studies of paintings by Wilhelm Kotarbinsky from the collection of the Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts]. Visnyk Natsionalnoyi akademiyi kerivnykh kadrov kultury i mystetstv. - Bulletin of the National Academy of Culture and Arts Management, 2, 108-113 [in Ukrainian].

3. Vorovych I. (2019). Aktualni problemy derzhavnoyi mystetstvoznachchoyi ekspertyzy v suchasniy Ukraini. [Actual problems of state art expert examination in modern Ukraine] Mystetstvoznachstvo Ukrainy. - Art History of Ukraine, 27-32. [in Ukrainian].

4. Hleba H. (2020). Eduard Dymshits: «Nichoho dlya mene ne ye arhumentom, yakshcho zvyavlysy pomitni markery pidrobky» [Eduard Dymshits: «Nothing is an argument for me if there are visible markers of forgery»]. Support Your Art. URL: <https://supportyourart.com/conversations/eduard-dymshits> [in Ukrainian].

5. Dibikov O. (2024). Sudova mystetstvoznachcha ekspertyza. [Forensic Art Expertise] Molodyy vchenyy. - Young scientist, 3, 70-76 [in Ukrainian].

6. Dmytrenko A. (2022). Ekspertyza kulturnykh tsinnostey u muzeyniy spravi ta systemi mystetskoho rynku. [Expertise of cultural values in museum work and the art market system] Humanitarnyy prostir nauky: dosvid ta perspektyvy. - Humanitarian space of science: experience and prospects, 34, 44-49 [in Ukrainian].

7. Dmytrenko A. (2024). Metody ekspertyzy kulturnykh tsinnostey: metodychni rekomendatsiyi dlya zdobuvachiv vyshchoyi osvity spetsialnosti 027 Muzeyeznavstvo, pamyatkoznavstvo. [Methods of expertise of cultural values: methodological recommendations for higher education applicants in the specialty 027 Museum studies, monument studies] Lutsk : Lesya Ukrainka Volyn National University, 2024. [in Ukrainian].

8. Formaniuk T. et al. (2020). Doslidzhennya ta restavratsiya peyzazhu Opanasa Rokachevskoho zi zbirkky Natsionalnoho muzeyu istoriyi Ukrainy. [Research and restoration of a landscape by Afanas Rokachevsky from the collection of the National Museum of History of Ukraine] Naukovyy visnyk Natsionalnoho muzeyu istoriyi Ukrainy. - Scientific Bulletin of the National Museum of History of Ukraine, 6, 627-632 [in Ukrainian].

9. Zhyvkova O. (2019). Atrybutsiya pyaty tvoriv zhyvopysu z kolektsiyi Muzeyu Khanenkiv. [Attribution of five paintings from the collection of the Khanenko Museum] Naukova atrybutsiya tvoriv mystetstva, ekspertyza ta otsinka kulturnykh tsinnostey. Materialy nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 24-25 zhovtnya 2019 r. - Scientific attribution of works of art, examination and assessment of cultural values. Proceedings of the scientific and practical conference, Kyiv, October 24-25, 2019. Kyiv : NAKKKIM, Association of Art Critics, Experts, Appraisers and Restorers, 36-42 [in Ukrainian].

10. Ivanov S., Tsyhanok O. (2019). Prykladne mystetstvoznachstvo yak rezultat dyferentsiatsiyi suchasnoyi nauky pro mystetstvo. [Applied art history as a result of the differentiation of modern art science] Visnyk Natsionalnoyi akademiyi kerivnykh kadrov kultury i mystetstv. - Bulletin of the National Academy of Culture and Arts Management, 1, 220-226 [in Ukrainian].

11. Karpov V. (2017). Derzhavna otsinka kulturnykh tsinnostey: stan ta perspektyvy. [State assessment of cultural property: status and prospects] Vseukrayinskyy muzeynyy forum: materialy naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. - All-Ukrainian Museum Forum: materials of the scientific and practical conference. Pereiaslav-Khmelnitskyi : Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav-Khmelnitskyi, 145-148 [in Ukrainian].

12. Karpov V. (2019). Ekspertyza tvoriv mystetstva u khronotopi kultury: aspekty profesiynoyi pidhotovky fakhivtsiv. [Expertise of works of art in the chronotope of culture: aspects of professional training of specialists] Muzeyi ta restavratsiya u konteksti zberezheniya kul'turnoyi spadshchyny: aktualni vykylyky suchasnosti: Materialy IV mizhnar. nauk.-prakt. konf. (6-7 chervnya 2019 r., Kyiv). - Museums and restoration in the context of cultural heritage preservation: current challenges of our time: Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference (June 6-7, 2019, Kyiv). Kropyvnytskyi: Publishing House «Code», 7-21 [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya derzhavnoyi ekspertyzy kul'turnykh tsinnostey ta rozmiriv platy za yiyi provedennya : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 serpnia 2003 r. № 1343. [On approval of the Procedure for conducting a state examination of cultural values and the amount of the fee for its conduct: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1343, August 26, 2003] Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-п> [in Ukrainian].

14. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu ekspertyzu : Zakon Ukrainy vid 10 lyutoho 1995 r. № 51/95-VR. [On scientific and scientific-technical expertise: Law of Ukraine № 51/95-VR, February 10, 1995] Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-вр> [in Ukrainian].

15. Andrade M. (2022). Forensic Analysis of Artworks: More Than a (Complex) Analytical Issue. Brazilian Journal of Analytical Chemistry, 9, 10-12. URL: <https://www.researchgate.net/publication/358011930>

16. Appraisal and Authentication. Royal Ontario Museum. URL: <https://www.rom.on.ca/collections-research/does-the-museum-appraise-or-authenticate-objects>

17. Authenticity. The Van Gogh Museum. URL: <https://www.vangoghmuseum.nl/en/about/knowledge-and-research/authenticity>

18. Authentication, Appraisals & Proposals. The Dali. URL: <https://thedali.org/about-the-museum/center-avant-garde/authentication-appraisals>

19. Mar B. (2021). Experts' Role in Art Authentication. Students Works 1243. Seton Hall University. URL: https://scholarship.shu.edu/student_scholarship/1243

20. Object identification service (2018). The British Museum. URL: https://www.britishmuseum.org/sites/default/files/2019-10/Object_ID_service_v2018.pdf